

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Postbus 194, 8000 AD Zwolle
Verschijnt viermaal per jaar

Jaargang 5, Nummer 1 // Tammoez 5751 - Juli 1991

+))
* Oplage 300 exemplaren - Abonnement f 12,- - Postgiro 259272 *
.))-

STUDIEDAG EN CONCERT OP 15 SEPTEMBER 1991 TER GELEGENHEID VAN VIJF JAAR VRIJ LEERHUIS VOOR TALMOED EN TORA IN ZWOLSE SYNAGOGE

Peter van 't Riet

Op zondag 15 september a.s. organiseert de Stichting Judaica Zwolle een studiedag over de invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur. De studiedag is ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van het Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora in de Zwolse synagoge. In het onderstaande een persoonlijke impressie van vijf jaar Vrij Leerhuis en een overzicht van het programma van de studiedag.

De voorgeschiedenis van het Zwolse Vrije Leerhuis

In het najaar van 1986 ging in Zwolle het Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora van start. Het was een initiatief van de Werkgroep Judaica Zwolle, voorloper van de huidige Stichting Judaica Zwolle. Vooraf werd mondeling en schriftelijk overleg gepleegd met drs. W.H. (Willem) Zuidema uit Hilversum, judaïst en toentertijd docent levensbeschouwelijke vorming aan de Christelijke Academie voor Expressie door Woord en Gebaar te Kampen. In eerdere contacten die ik met hem had, had hij te kennen gegeven in de regio Zwolle een dergelijk leerhuis te willen starten. In een van de stukken uit die voorbereidende maanden schrijft hij over de naam 'Vrij Leerhuis voor Talmoed en Tora':

'De naam van het leerhuis is een toespeling op het Freie Jüdische Lehrhaus in Frankfurt waaraan de naam van Franz Rosenzweig verbonden is. Veel van wat deze daarin heeft willen vormgeven en bereiken, ligt ook in de doelstellingen van het

Vrije Leerhuis voor Talmoed en Tora. Het wil onafhankelijk zijn van welke gevestigde belangen dan ook. Het maakt geen deel uit van een bepaald verband. Het woord 'vrij' wil daarnaast ook zeggen, "dat het leerhuis zonder examen of diploma toegankelijk is". Het staat open voor mensen die wel of niet aangesloten zijn bij een kerkgenootschap, of die zich aangetrokken voelen tot welke levensbeschouwing dan ook.

Twee elementen constitueren het leerhuis: de mensen die willen leren en de leerstof, en deze is de overvloed van weten en traditie vanaf het begin van Israëls bestaan tot op de huidige dag. In termen van de joodse traditie: vanaf de gave van de Tora op Sinaj tot heden. Het enige criterium is dat men wil leren en dat men de 'spelregels' voor het leren wil aanvaarden.'

Wat die spelregels zijn, lees ik in een ander stuk uit die tijd. Willem Zuidema schreef het ten behoeve van het persbericht waarin de oprichting van het Vrije Leerhuis zou worden aangekondigd.

'Leren in het Jodendom is geen vrijblijvende zaak. Het is een zich eigen maken van de vaardigheid om te gaan met het traditiemateriaal (Bijbel, Misjna, Talmoed, Midrasjiem en latere rabbijnse literatuur) vanuit de vraag, hoe op basis van die traditie het leven vormgegeven moet worden. Vandaar dat een e c h t leerhuis van de mensen een grote inzet vraagt. Wie mee wil doen engageert zich voor langere tijd, en neemt op zich de bijeenkomsten voor te bereiden door het doorwerken van een vantevoren afgesproken hoeveelheid literatuur (...). De bijeenkomsten hebben niet het karakter van lezingen die gekonsumeerd worden, maar van gesprekken die de bedoeling hebben de bestudeerde stof te verwerken. De leden van zo'n 'leergroep' zijn ook verantwoordelijk voor elkaar en voor elkaars leren. Dat betekent aandacht voor elkaars vragen. Er zijn geen diploma's vereist om mee te doen. Ieder die kan lezen en bereid is zich in te spannen, kan op ieder willekeurig moment mee gaan doen. En tenslotte: vragen is bij deze wijze van leren belangrijker dan antwoorden. Er bestaan geen domme vragen en de beste vraag is die van iemand die ontdekt heeft, dat hij iets niet begrepen heeft.'

Voor de zomervakantie werd naar een beperkt aantal plaatselijke en regionale dag-, week- en kerkbladen een persbericht gestuurd, waarin de oprichting van het Vrije Leerhuis werd aangekondigd. De response was boven verwachting. Er kon met een groep van 22 personen worden begonnen, terwijl er een vijftal personen op de reservelijst geplaatst werd. Naast enkele Joden waren de meeste deelnemers van christelijke huize met een katholieke of protestantse achtergrond.

Het eerste seizoen 1986-1987

Op 8 september 1986 ging het Vrije Leerhuis van start. Omdat de synagoge op dat moment nog volop in restauratie was, vonden de bijeenkomsten plaats in de consistorie van de Doopsgezinde Kerk aan de Wolweverstraat. Eerst aan het eind van de cursus kon de bovenzaal van de synagoge worden betrokken, welke sindsdien het domicilie van het Vrije Leerhuis is gebleven.

In dat eerste jaar werd op 12 avonden het boek 'Gods Partner, Ontmoeting met het Jodendom' van Willem Zuidema besproken. Voor elke avond lazen de deelnemers een hoofdstuk. De bijeenkomsten werden begonnen met een rondje vragen en opmerkingen naar aanleiding van het boek. Daarna kwam er in de groep een discussie op gang, waarbij

Willem Zuidema als begeleidend docent van tijd tot tijd meer informatie gaf, of door middel van vragen het gesprek verder hielp. In mijn aantekeningen lees ik als eerste vraag tijdens de eerste avond: 'Waarom houden we ons eigenlijk met het Jodendom bezig?' Vijf jaar na dato een nog altijd actuele vraag, waarop naar ik hoop meer antwoorden mogelijk zijn geworden dan op dat eerste ogenblik. Een korte bloemlezing van onderwerpen die dat eerste jaar ter sprake kwamen.

Het joodse denken

Het Jodendom denkt niet konsekwent, maar wel gedisciplineerd. In het Jodendom begint men met de voorschriften, daarna distilleert men er de principes uit.

Jodendom en Christendom

In het Christendom gaat het erom het met elkaar 'eens te zijn', in het Jodendom gaat het erom met elkaar 'een te zijn'. In het Christendom gaat het om geloven, overgave, gehoorzaamheid, in het Jodendom gaat het om de erkenning van verantwoordelijkheid.

Over beloften

Beloften aan mensen hebben kontraktwaarde, je kunt er alleen onderuit als de ander het goed vindt. Echter je kunt nooit een belofte afleggen die ingaat tegen de halacha. Dergelijke beloften gelden niet en de rabbijn zal dat bevestigen.

De rol van de rabbijn

Een rabbijn zal in principe niet uit zichzelf een advies geven. Een rabbijn over mensen die op sjabbat met de auto naar de synagoge kwamen: 'Gelukkig vragen ze me niet om advies, anders kwam er niemand meer naar de sjoel'.

Sterven

Leven dat geen menselijk leven meer is, mag je niet eindeloos rekken. Je mag de mens niet de mogelijkheid ontnemen menswaardig te sterven. Het ideaal in het Jodendom is te sterven bij bewustzijn met het Sjema Jisraeel op de lippen. Dan geeft de mens bewust zijn ziel terug aan God.

De Misjna

In de Misjna komen nauwelijks verwijzingen naar de Tora voor, want die kenden de rabbijnen uit het hoofd.

Lijden

Als iemand die lijdt, zijn lijden kan interpreteren als van God afkomstig, dan is het een chotspe dat te ontkennen. Maar voor je eigen lijden hoeft je een dergelijke interpretatie niet over te nemen. Je moet er geen theologie van maken die elk lijden als zodanig interpreteert.

Voorkomen van misdaad

De Talmoed gaat ervan uit dat iemand die een misdaad toelaat, terwijl hij die had kunnen voorkomen, aan die misdaad schuldig is. Als een misdaad echter alleen voorkomen kan worden door het eigen leven op het spel te zetten, dan wordt de zaak problematischer en is er niet een algemeen oordeel mogelijk.

Oorlog

De Talmoed erkent het recht van verdediging tegen fysiek geweld en eveneens het recht op aanval om erger te voorkomen. Op grond daarvan waren de Zesdaagse oorlog en de Sinai-veldtocht halachisch geoorloofd.

Holocaust

Schroom om over de holocaust te spreken is begrijpelijk, maar leidt uiteindelijk tot verzwijging en verzwijging is een beloning voor de moordenaars.

Het waren onder de Christenen slechts enkelingen die ingingen tegen wat de nazi's met de Joden deden. Veel christelijke protesten kwamen niet zo zeer op voor de Joden dan wel voor de bekeerlingen uit de Joden, wanneer zij als Jood behandeld werden.

In het Jodendom speelt de ervaring een grote rol. Onze ervaring als Christenen is dat we aan de kant stonden toen de Joden werden weggevoerd. Over die ervaring moeten we het hebben.

Halacha

Het gaat er in de halacha niet om in God te geloven of op Hem te vertrouwen, maar om Hem te dienen. Halacha is de erkenning van relaties. Dat is iets anders dan vertrouwen. Halacha is in wezen atheïstisch: dit zijn de regels en zoek maar uit hoe je ermee moet leven. Maar door de halacha te volgen bevestig je je relatie tot God, tot de medemens en tot de schepping.

De laatste bijeenkomst op 9 maart 1987 was de eerste in de Zwolse synagoge. Omdat de groep een behoorlijke omvang had, bleef er aan het eind van de cursus een bedrag van f 806,36 van de inschrijfgelden over. In overleg met de cursisten werd

tijdens deze laatste bijeenkomst besloten dit bedrag door de Werkgroep Judaica Zwolle te laten gebruiken om een Stichting Judaica Zwolle op te richten, welke o.a. de organisatie van het Vrije Leerhuis in de jaren daarna zou voortzetten. Op 2 juni 1987 werd de Stichting Judaica Zwolle opgericht ten kantore van notaris Mr. J.J. Sissing.

Het seizoen 1987-1988

Voor de zomervakantie van 1987 werd in een wijdere kring rond Zwolle een persbericht verspreid. Er werden twee cursusgroepen aangeboden. Vrij Leerhuis 1 was de inleidende cursus wederom over het boek 'Gods Partner', waarbij ikzelf als begeleidend docent optrad. Vrij Leerhuis 2 had als onderwerp 'verkenningen in de rabbijnse traditie'. Gebruik werd gemaakt van het boek 'Op zoek naar Tora' van Willem Zuidema, die ook de docent was. Op de groepen tekenden 22 resp. 20 deelnemers in. Voor de aankondiging van Vrij Leerhuis 2 schreef Willem Zuidema o.a.:

'Verschillen zijn vaak belangrijker dan overeenkomsten. Als twee mensen elkaars verschillend zijn kunnen aanvaarden, kan dat een goede basis zijn voor een duurzame relatie. Vandaar dat de joodse traditie, die zozeer ervaringsgericht is, niet negatief staat tegenover verschillen van mening: die horen nu eenmaal bij de veelkleurigheid en veelvormigheid van de schepping. Wie daarvan uitgaat, zal het anders-zijn van de ander niet als een bedreiging ervaren.

Vanuit die gedachte kan een groep mensen - Joden, Christenen, andersdenkenden - gaan leren op bepaalde aspecten van de joodse traditie... en kan men het onbekommerd en met verve met elkaar oneens zijn en toch elkaar nader komen als mens.'

Uit mijn aantekeningen van dit Vrij Leerhuis 2, dat ik volgde als cursist, haal ik een tweetal kernachtig geformuleerde samenvattingen van gesprekspunten.

Openbaring en werkelijkheid

In het Christendom ziet men de aarde vol van Gods heerlijkheid, in het Jodendom is de volheid van de aarde zelf Gods heerlijkheid. In het Christendom kijkt men door de openbaring van Gods heerlijkheid naar de werkelijkheid, in het Jodendom is de werkelijkheid de openbaring van Gods heerlijkheid. Door het observeren en bestuderen van de werkelijkheid leert men Gods heerlijkheid kennen. De zintuigelijke waarneming en de menselijke

ervaring spelen daarom in het Jodendom een veel grotere rol dan in het Christendom.

De Noachidische geboden

Andere volken zijn niet geroepen de Tora te vervullen. Alleen de Noachidische geboden zijn voor hen van belang in hun relatie tot Israël. Het standpunt van de rabbijnen is, dat de andere volken hun Tora reeds hebben, dat wil zeggen hun eigen wetgeving voor zover die in overeenstemming is met de Noachidische geboden.

In beide leerhuisgroepen werd gestart met dezelfde wijze van werken als die van het eerste jaar. In de aantekeningen die ik maakte van de 'beginnersgroep' die ik begeleidde, komen erg veel vragen van deelnemers voor in de trant van: 'Halachisch, wat is dat?', 'Midrasj en misjna, wat is dat?', 'Kasjroet, wat is dat?', 'Kiddoesj, wat is dat?'. Al snel werd gekonstateerd dat in de open discussie direkt na het vragen- en opmerkingenrondje het kenniselement te weinig aan bod kwam. Deelnemers hoorden vaak hele discussies van andere deelnemers aan zonder precies te weten waarover het ging. Afsproken werd dat tijdens of direkt na het rondje van vragen en opmerkingen waarmee de bijeenkomsten begonnen, de docent eerst kort de kennisvragen zou beantwoorden. Na de pauze kwamen dan de echte discussievragen aan bod in een meer open gesprek.

Nieuw in dit seizoen was de uitgave van het Judaica-Bulletin, dat aan alle cursisten gratis werd uitgereikt en dat informatie bood over allerlei andere activiteiten op joods gebied in en om Zwolle. Ook werd in dit seizoen gestart met de eerste cursus Bijbels-Hebreeuws.

De seizoenen 1988-1989, 1989-1990 en 1990-1991

In de jaren daarna bleef het Vrije Leerhuis een van de belangrijkste activiteiten die georganiseerd werden door de Stichting Judaica Zwolle. Het aantal cursusgroepen breidde zich gaandeweg uit tot drie. Regelmatig bleef er een inleidende cursusgroep op het programma staan voor degenen die wilden beginnen met een brede oriëntatie op het Jodendom. Daarnaast kwamen er Vrij Leerhuiscursussen over uiteenlopende onderwerpen. Hieronder een kort overzicht.

1988-1989

- Een inleidend Vrij Leerhuis over het boek 'Gods Partner'. De docent was P.G. (Piet) Pranger, voormalig Hervormd predikant uit Steggerda, die in de voorafgaande jaren het Vrije Leerhuis bij

Willem Zuidema had gevolgd en inmiddels naar Zwolle was verhuisd. Aantal deelnemers: 15.

- Een gevorderden Vrij Leerhuis over de 'verwerking van de Holocaust', begeleid door Willem Zuidema. Gebruikt werd zijn boek 'Isaak wordt weer geofferd'. Aantal deelnemers: 11.
- De derde groep ging over de 'joodse achtergronden van de evangeliën', begeleid door mij. We werkten uit het boek 'Zonder Tora leest niemand wel', dat ik samen met Will J. Barnard geschreven had. Aantal deelnemers: 20.

Van deze laatste cursus is mij vooral bijgebleven de moedeloosheid die sommigen overviel bij de ontdekking hoeveel kennis van het Jodendom de evangeliën bij de lezer veronderstellen. Maar ook herinner ik mij de verrassende inzichten waartoe de cursisten tijdens de avonden regelmatig kwamen.

In dit seizoen werden naast het Vrije Leerhuis twee cursussen Bijbels-Hebreeuws aangeboden: een beginners- en een gevorderdencursus.

1989-1990

Omdat Piet Pranger naar Amsterdam verhuisde, ontstond er een probleem ten aanzien van de begeleiding van de inleidende Vrij Leerhuisgroep. Omdat we toch een programma van drie groepen wilden aanbieden, nam ik op me twee groepen te begeleiden. Er werd sterk aan getwijfeld of een inleidende cursus met het boek 'Gods Partner' wel vier jaar achtereen een cursusgroep zou trekken. Daarom werd het volgende programma aangeboden.

- Vrij Leerhuis 1 over 'Genesis lezen met de rabbijnen'. Cursusmateriaal: 'Uit joodse bronnen, deel 1' van rabbijn R. Gradwohl. Op deze groep schreven 25 mensen in.
- De tweede groep zou weer gaan over de joodse achtergronden van de evangeliën nu met het boek 'Lukas, de Jood' dat ik met Will J. Barnard had geschreven in 1984. Er schreven slechts 6 mensen in, waarna we besloten de cursus te annuleren.
- De derde groep voor 'gevorderden', begeleid door Willem Zuidema, had als onderwerp een 'inleiding tot de Talmoed en de halacha'. Behandeld werd het boek 'De creativiteit van de Halacha' van Joseph B. Soloveitchik, door een deel van de cursisten als 'zware kost' ervaren. Er waren 15 deelnemer.

Wat de werkwijze tijdens de bijeenkomsten betreft, heb ik in de 'Genesis-groep' geëxperimenteerd met

een wat andere aanpak. Het tijdrovende vragen-
rondeje aan het begin van de avond werd overgesla-
gen. Het eerste uur werd besteed aan een open
gesprek met vragen en discussie over het bestu-
deerde gedeelte uit het cursusboek. Het tweede uur
van de avond werd meestal een stuk tekst uit
Genesis woord voor woord besproken en kwamen
belangrijke Hebreeuwse woorden en denkwijzen
meer systematisch aan de orde. Enkele keren wer-
den de deelnemers in groepjes aan het werk gezet
met materiaal uit de rabbijnse literatuur. Deze opzet
bleek voor de meeste deelnemers het goede midden
te houden tussen zelfstandig bestuderen en
gezamenlijk verwerken van de stof enerzijds en
kennisoverdracht anderzijds.

Naast het Vrije Leerhuis werd dit seizoen de cursuscyclus Bijbels-Hebreeuws voltooid met een derde cursus, de z.g. bijhoudcursus. Nieuw tijdens dit seizoen was een experiment met een korte cursus over joods-Amerikaanse literatuur, waarvoor veel belangstelling bleek te bestaan. Verder werd in het voorjaar het eerste synagogepad georganiseerd.

1990-1991

Ondanks de stagnerende groei in het aantal deelnemers aan het Vrije Leerhuis werd besloten ook nu weer drie cursusgroepen aan te bieden. De heer D. (Dick) Broeren uit Coevorden, inmiddels twee jaar als cursusdeelnemer in ons midden, nam Vrij Leerhuis 1 als begeleidend docent voor zijn rekening. Daardoor konden we het volgende programma samenstellen.

- Vrij Leerhuis 1 over het boek 'Gods Partner' begeleid door Dick Broeren. Er waren 11 deelnemers.

- Vrij Leerhuis 2 over 'Exodus lezen met de rabbijsnen'. We gebruikten 'Uit joodse bronnen, deel 2' van rabbijn R. Gradwohl. Daarnaast behandelde ik met de groep delen van het kommentaar van Rasji op Exodus en ander materiaal. De groep had 12 deelnemers.
- Willem Zuidema ging in Vrij Leerhuis 3 aan het werk met het boek 'Tussen oorsprong en schisma' van David Flusser. Het aantal deelnemers was 21.

Naast het Vrije Leerhuis en de drie cursussen Bijbels-Hebreeuws werden dit seizoen drie korte cursussen aangeboden over joodse geschiedenis, medische halacha en het midrasj-karakter van de evangeliën. Voor alle drie bestond veel belangstelling.

Enkele gegevens over de deelnemersgroep

In Tabel 1 is de omvang van de totale groep deelnemers aan het Vrije Leerhuis vermeld. Opvallend is dat deze sinds het tweede seizoen niet wezenlijk is gestegen, maar bleef schommelen rond de 43 à 44 deelnemers. We moeten daarbij echter bedenken dat het totale cursusaanbod van de Stichting Judaica in diezelfde tijd toenam met cursussen Hebreeuws en korte cursussen over allerlei aspecten van het Jodendom. Zouden we ook de deelname aan die cursussen bij de tellingen betrekken, dan ziet het beeld er anders uit. Binnen dit sterk gegroeide, totale cursusaanbod is het Vrije Leerhuis een stabiele komponent gebleven, waarvan de uiteindelijke omvang in het tweede seizoen vrijwel bereikt werd.

Tabel 1

Het aantal groepen en het totale aantal deelnemers aan het Vrije Leerhuis van 1986 tot 1991.

	+))))))0))))))0))))))0))))))0)))))),				
* 1986-	* 1987-	* 1988-	* 1989-	* 1990-	*
* 1987	* 1988	* 1989	* 1990	* 1991	*
+)))))))))3))))))3))))))3))))))3))))))3))))))3))))))1					
* Aantal groepen *	1	* 2	* 3	* 2	* 3
/)))))))))3))))))3))))))3))))))3))))))3))))))3))))))1					
* Deelnemers *	22	* 42	* 48	* 40	* 44
.)))))))))2))))))2))))))2))))))2))))))2))))))2))))))					

De vraag hoe de totale groep deelnemers aan het Vrij Leerhuis is samengesteld, is niet eenvoudig te beantwoorden. Behalve de noodzakelijke gegevens voor de administratie zijn er geen andere gegevens van de cursisten ingezameld. Over leeftijd, kerkelijke gezindte e.d. valt daarom weinig met zekerheid te zeggen. Uit de geregistreerde gegevens valt alleen iets op te maken over het geslacht van de deelnemers, de regionale spreiding van hun woonplaatsen en over het verloop in de totale groep. Wat het geslacht betreft heeft de deelnemersgroep voor ca. 55% bestaan uit vrouwen en voor ca. 45% uit mannen.

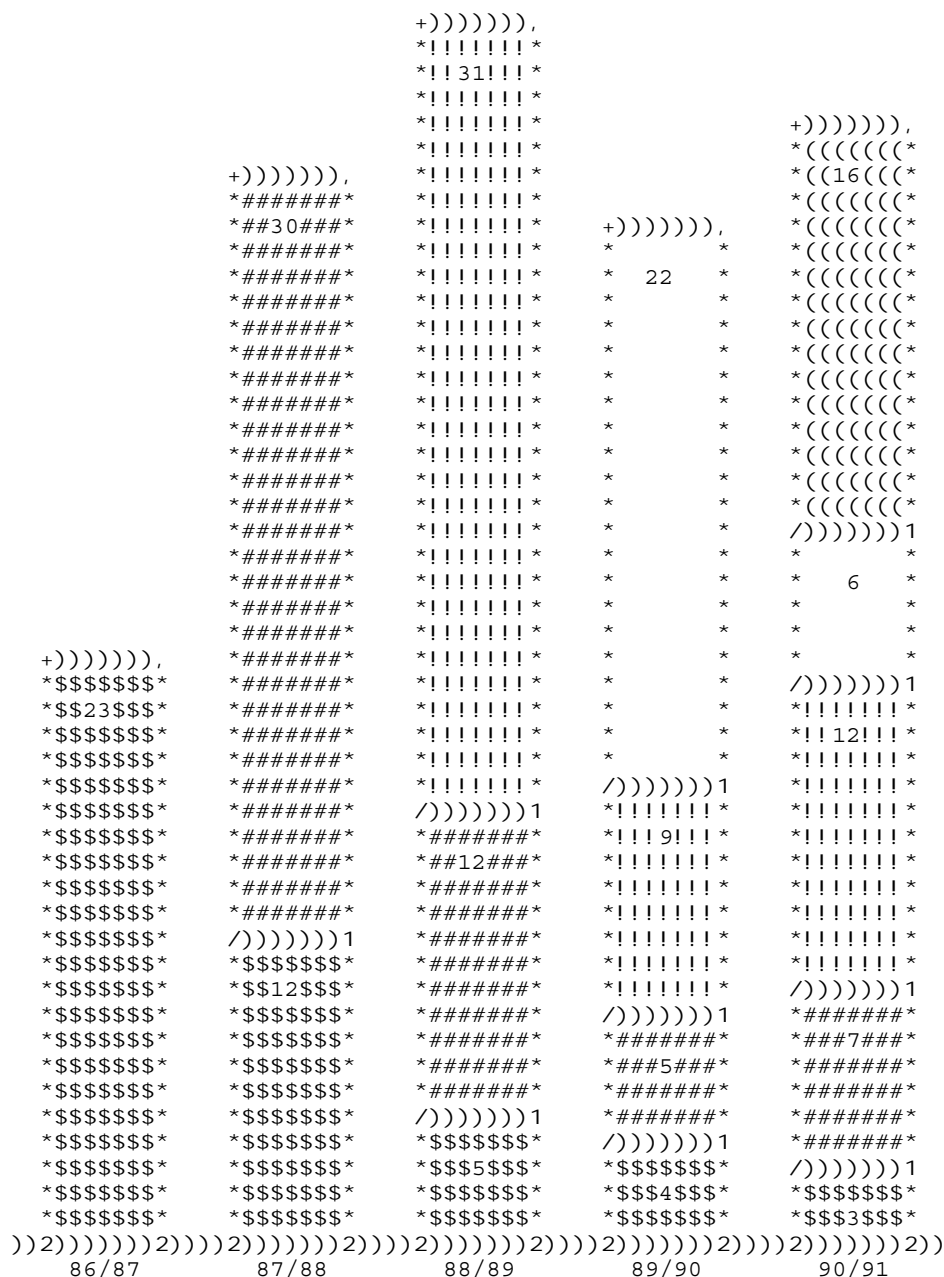
In verband met de regionale functie van Zwolle ook op edukatief gebied is het interessant

enig cijfermateriaal te bekijken met betrekking tot de regionale spreiding van de woonplaatsen van de deelnemers aan het Vrij Leerhuis. In Tabel 2 vindt men de percentages deelnemers naar gemeente van inwoning. Men kan eruit aflezen dat de regionale functie van het Vrij Leerhuis groot is. Vanaf het tweede seizoen schommelt het percentage deelnemers uit de gemeente Zwolle om de 50%, terwijl de overige 50% deelnemers uit een wijde omgeving rond Zwolle afkomstig is. Uit de rest van Overijssel komt ca. 25%, uit Gelderland ca. 15% en uit Drente ca. 10%. Flevoland en Friesland zijn incidenteel vertegenwoordigd.

Uit de gegevens is verder na te gaan hoe het verloop onder de cursisten is geweest. Ik heb ge tracht dit in

Tabel 2
Percentages deelnemers aan het Vrij Leerhuis naar gemeente van
inwoning (geordend naar provincie).

* Gemeente van inwoning	* 1986-1987	* 1987-1988	* 1988-1989	* 1989-1990	* 1990-1991	*
* Ambt Delden	*	*	2%	*	2%	*
* Dalfsen	9%	14%	6%	5%	11%	*
* Den Ham	*	*	*	2%	5%	*
* Hasselt	*	*	*	5%	*	*
* Hellendoorn	*	*	2%	*	*	*
* Kampen	5%	7%	4%	2%	7%	*
* Ommen	*	*	2%	*	5%	*
* Zwartsluis	*	*	2%	2%	2%	*
* Zwolle	77%	52%	62%	50%	45%	*
* Apeldoorn	*	*	*	2%	5%	*
* Elburg	*	2%	2%	2%	5%	*
* Harderwijk	*	2%	*	*	*	*
* Hattem	*	12%	2%	13%	5%	*
* Oldebroek	*	2%	*	*	*	*
* Wezep	5%	2%	*	2%	*	*
* Steggerda	5%	2%	*	*	*	*
* Wolvega	*	2%	*	*	*	*
* Emmeloord	*	*	2%	*	*	*
* Coevorden	*	*	4%	5%	2%	*
* Hoogeveen	*	*	4%	5%	2%	*
* Meppel	*	*	4%	*	5%	*
* Schoonebeek	*	*	*	2%	*	*
* Totaal aantal gemeenten van inwoning	5	10	13	13	13	*

Figuur 1 Aantal deelnemers per seizoen uitgesplitst naar het seizoen waarin men voor het eerst deelnam.

Figuur 1 overzichtelijk weer te geven, daarbij onderscheid makend naar jaar van eerste deelname. We zien dat 50 tot 70% van de deelnemers na één keer te hebben deelgenomen al weer vertrekt. Het aantal deelnemers in een bepaald seizoen dat in voorgaande seizoenen één of meer keer heeft meegedaan neemt echter nog steeds toe (zie de verbindend lijn tussen de kolommen in Figuur 1). De werving van nieuwe deelnemers lijkt in het derde seizoen haar hoogtepunt te hebben bereikt.

Het verloop onder de cursisten lijkt op het eerste gezicht groot, maar gegevens om te kunnen vergelijken met andere leerhuizen in vergelijkbare omstandigheden ontbreken. Ook over de oorzaken van het verloop valt weinig met zekerheid te zeggen, daar de deelnemers niet ondervraagd zijn over hun motieven. Uit wat ik zo hier en daar opving, valt op te maken dat de oorzaken erg divers zijn. Sommigen vertrekken door verhuizing naar elders. Ongetwijfeld vallen er ook deelnemers binnen of na

één jaar af, omdat zij in het Vrije Leerhuis niet vinden waarnaar zij op zoek zijn. Anderen doen mee omdat een bepaald onderwerp hen erg interesseert, maar schrijven niet in voor andere onderwerpen. Nog een oorzaak heeft te maken met het feit dat leerhuisdeelnemers over het algemeen een maatschappelijk actieve groep vormen. Daardoor komen sommigen niet terug wegens vrijwilligerswerk elders, dat hen in beslag neemt. In dit verband heb ik verschillende keren het woord 'kerkeraadswerk' horen vallen. Al deze redenen en nog vele andere zijn legitiem. Doorstroming hoeft voor een leerhuis niet slecht te zijn. Het voorkomt een sfeer van 'ons-kent-ons'. Opmerkelijk en interessant is een verschijnsel van de laatste twee seizoenen, dat in de cijfers van 1990-1991 duidelijk waarneembaar is. Er gaan weer cursisten meedoen die één of twee jaar hebben 'overgeslagen'. Het Vrije Leerhuis behoort open deuren te hebben, zowel voor wie komen wil als voor wie wil gaan. Leren over de joodse traditie doet men uit vrije beslissing.

STUDIEDAG 15 SEPTEMBER 1991

Inmiddels heeft het Vrije Leerhuis in Zwolle vijf seizoenen gedraaid. Om dit vijfjarig bestaan te vieren heeft de Stichting Judaica besloten op 15 september 1991 een studiedag te houden over:

'De invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur'.

Regelmatig komt op de leerhuisavonden naar voren dat het Jodendom niet alleen een godsdienst, maar vooral ook een cultuur is. Een cultuur die invloed uitoefent op de culturen waarbinnen Joden een minderheidsgroepering vormen, en die van die culturen invloed ondergaat. Met name aan dat eerste aspect zal op 15 september aandacht worden besteed. Ook op de Westeuropese, vooral christelijke cultuur was en is de invloed van het Jodendom groot. De studiedag is bedoeld om meer zicht te krijgen op die terreinen van onze Westeuropese cultuur waarop de joodse invloed zich laat gelden, en meer inzicht te krijgen in de wijze waarop die invloed werkt.

HET PROGRAMMA VAN DE STUDIEDAG

Het programma van de studiedag ziet er als volgt uit:

9.30 uur	Ontvangst in de Zwolse synagoge, Samuel Hirschstraat 8 (v.h. Schoutenstraat), met koffie.
10.00 uur	Opening door drs. S.P. van 't Riet, voorzitter van de Stichting Judaica Zwolle.
10.10 uur	Eerste inleiding over 'De invloed van het Jodendom op de Westeuropese cultuur' door mr. R.A. Levisson te Den Haag, oud-voorzitter van de Liberaal-Joodse Gemeente Den Haag en voorzitter van het stichtingsbestuur van het C.I.D.I.
10.40 uur	Informatieve vragenronde.
10.50 uur	Koffiepauze.
11.05 uur	Tweede inleiding over 'De joodse invloed op maatschappelijke en politieke bewegingen in West-Europa in de 19e en 20e eeuw' door mevr. dr. S. Leijdesdorff, docent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.
11.35 uur	Informatieve vragenronde.
11.45 uur	Diskussie naar aanleiding van beide inleidingen.
12.30 uur	Lunch in restaurant in nabije omgeving (wie een kosjere lunch wil gebruiken wordt verzocht tevoren contact op te nemen met de organisatoren).
13.45 uur	Eerste ronde van de volgende workshops:
1.	De joodse invloed op de ontwikkeling van het Christendom door dr. W.H. Zuidema te Hilversum, judaïst en auteur van verscheidene boeken over het Jodendom.
2.	De invloed van Emanuel Levinas op de hedendaagse filosofie door mevr. drs. R.D.N. van Riessen te Kampen, docent filosofie aan de Theologische Universiteit te Kampen.
3.	De joodse invloed op de ontwikkeling van het Westeuropese recht door prof. dr. H. Bianchi te Amsterdam, emeritus hoogleraar in de rechten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.
4.	De rol van de joodse vrouw in het acculturatieproces van Joden aan het eind van de 19e en begin van de 20e eeuw in Nederland door prof. dr. R.G. Fuks-Mansfeld te Harfsen, hoogleraar joodse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.
14.45 uur	Theepauze.

- 15.00 uur Tweede ronde van de workshops.
16.00 uur Plenaire afsluiting door Dr. W.H. Zuidema, waarna sluiting.

15 SEPTEMBER 'S AVOND - CONCERT VAN JIDDISCHE EN SEFARDISCHE MUZIEK

Het culturele accent van de dag wordt daarnaast nog eens benadrukt door 's avonds de dag te besluiten met een concert van Jiddische en Sefardische muziek. Studiedag en concert zijn overigens onafhankelijk van elkaar te bezoeken.

- 20.00 uur Concert door het ensemble Jacqueline Reisel, Grietje Meeter en Marius Greiner. Op het programma staan Jiddische liederen (uit het Duitse en Oosteuropese taalgebied) en Sefardische liederen (uit het Spaanse taalgebied).

Jiddisch is de taal die in huiselijke kring gesproken werd (wordt) in joodse gezinnen die in Oost-Europa leefden (Asjkenazim). In 1850 werd het Jiddisch als officiële taal erkend. Voor de Tweede Wereldoorlog spraken zeker 11 miljoen Joden Jiddisch. Mordechai Gebirtig, Abraham Goldfaden, Sholem Aleichem, Isaac Bashevis Singer schreven gedichten en verhalen in het Jiddisch.

Ladino is de taal die gesproken werd (wordt) door Joden afkomstig uit Spanje (Sefardim). Na de verdrijving uit dat land in 1492 bleef het Ladino hun spreektaal, waarin zich andere taalelementen

menigten - afhankelijk van het land waar zij zich vestigden (Italië, Griekenland, Turkije, Noord-Afrika). De "romanceros" werden veelal door moeders doorgegeven aan hun dochters. Hun leven speelde zich af in en om het huis, terwijl de mannen in leerscholen zich verdiepten in de joodse religie.

DE KOSTEN VAN DEELNAME AAN STUDIE- DAG EN/OF CONCERT

De kosten van deelname aan de studiedag zijn f 45,- per persoon. Dit bedrag is inclusief de koffie/thee en lunch. De kosten van bezoek aan het concert zijn f 19,50 per persoon. Wie zich bij aanmelding voor de studiedag tevens opgeeft voor het concert krijgt f 7,- korting.

MEER INFORMATIE EN FOLDERS

Ten behoeve van de studiedag en het concert is een uitgebreide folder verschenen. Deze bevat informatie over het programma, regels omtrent deelname en bijdragen, en een inschrijfskaart met behulp waarvan men zich kan opgeven. Wie meer informatie wil hebben over het programma van de studiedag of het concert, kan bellen met mevr. H. van 't Riet-Kruizinga, tel. 038-536647. Wie meer informatie wil hebben over deelname, inschrijving en betalingen, of wie de folder toegestuurd wil krijgen, kan bellen met de heer J. van Beers, tel. 05208-67120.

S))))))))))

CURSUSSEN IN ZWOLSE SYNAGOGE HET KOMENDE SEIZOEN

Ook in het seizoen 1991-1992 biedt de Stichting Judaica Zwolle weer cursussen aan in de Zwolse synagoge. Het cursusprogramma ziet er als volgt uit:

VRIJ LEERHUISCURSUSSEN

Vrij Leerhuis 1 - Inleiding tot het Jodendom

Inhoud : Belangrijke aspecten van de joodse godsdienst zoals: verschillende vormen van Jodendom, de centrale betekenis van de Tora, de plaats van de synagoge, de sjabbat, de joodse feestdagen, leven naar de Tora. 10 woensdagavonden van 19.30-21.30 uur. Cursusgeld: f 100,-.

Vrij Leerhuis 2 - Het boek Jona in Tenach en rabbinse traditie

Inhoud : Het midrasjkarakter en de beeldtaal van het boek Jona, relaties met de andere boeken van Tenach, relaties met de joodse feestdagen, ontstaan en betekenis van het boek Jona in de Perzische tijd, het boek Jona in de latere rabbijnse literatuur. 10 dinsdagavonden van 19.30-21.30 uur. Cursusgeld: f 100,-.

KORTE CURSUSSEN

CURSUSSEN BIJBELS-HEBREEUWS

MEER INFORMATIE EN INSCHRIJVING

6444@
5 ABONNEMENTEN JUDAICA-BULLETIN *
F))))))))) -

Wie niet deelneemt aan onze cursussen, maar toch geïnformeerd wil worden over activiteiten in Zwolle en omgeving op het gebied van het Jodendom, kan zich abonneren op het Judaica-Bulletin door f 12,- over te maken op postgiro 259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

Samenstelling: Stichting Judaica Zwolle

))))))))))

Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur.
Toegang: gratis.

do	10/10	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 4
----	-------	--

za 12/10 sjabbat Noach (Gen. 6:9-11:32)

zo 13/10 [herfstvakantie]

za 19/10 sjabbat Lech Lecha (Gen. 12:1-17:27)

ma 21/10 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 3

di 22/10 Vrij Leerhuis Jona, avond 3

wo 23/10 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom,
avond 2

do	24/10	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 5
----	-------	--

za 26/10 shabbat Wajeera (Gen. 18:1-22:24)

ma 28/10 Curs. Inleiding Joodse muziek, avond 1

wo	30/10	Vrij Leerhuis Noachidische geboden, avond 3
----	-------	---

do	31/10	Hebreeuws III (bijhoudcursus), avond 3
----	-------	---

za 02/11 sjabbat Chajeei Sarah (Gen. 23:1-25:18)

ma 04/11 Hebreeuws I (beginnerscursus), avond 4

di 05/11 Vrij Leerhuis Jona, avond 4

wo 06/11 Vrij Leerhuis Inleiding Jodendom,
avond 3

do	07/11	Hebreeuws II (gevorderdencursus), avond 6
----	-------	--

za 09/11 sjabbat Toledot (Gen. 25:19-28:9)

```

C))))))))))))))))))))))))))))))D
5  BOEKBESPREKING                      5
F))))))))))))))))))))))))))))))E

```

Jakob Becker, **Het Smouse Kerkhoff te Geffen 1693-1908**, Stichting Iacobus Iudaeus, Uden 1987, 227 pagina's, f. 48.90.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

Joodse begraafplaatsen mogen zich de laatste jaren in een toenemende belangstelling verheugen. Dit heeft niet alleen te maken met de opleving van de interesse voor joodse geschiedenis, maar ook met het feit dat joodse begraafplaatsen (samen met de eventueel aanwezige synagoge) vaak de laatste tekens zijn van joodse aanwezigheid in een dorp, stad of streek. Vanuit dat oogpunt worden joodse begraafplaatsen gerestaureerd en sinds enkele jaren vindt er op grotere begraafplaatsen een inventarisatie plaats van de teksten op grafstenen. Voor meer informatie verwijst ik naar het hier eerder aangekondigde speciale nummer van **Misjpoge** over de joodse begraafplaatsen in Nederland.

*** Genootschap Nederland-Israël afdeling
Zwolle.** Dr. K.E. de Haan te Oosterbeek
over: 'Natuur- en cultuurschatten van de
Golan' (met dia's). Plaats: Synagoge.

Al in 1987 verscheen van de hand van J. Becker **Het Smouse Kerkhoff te Geffen 1693-1908** over de joodse begraafplaats in dit Noordbrabantse dorp tussen Den Bosch en Oss. Het boek bestaat uit twee delen. Becker gaat eerst in op de geschiedenis van de joden in Noord-Brabant en van de begraafplaats en op allerlei zaken die met begraven samenhangen. Het tweede deel van het boek is echter het meest waardevolle omdat hier de (uitgebreid geannoteerde) vertaalde teksten van de grafzerken op de begraafplaats aan de orde komen. Bovendien geeft Becker voor zover mogelijk alle genealogische informatie over de op de grafsteen genoemde persoon.

Hoezeer een dergelijke uitgave ook is toe te juichen, moet ik hier toch enkele kanttekeningen plaatsen bij Becker's historische verhaal en de wijze waarop hij de informatie over de grafteksten presenteert. Om met dat laatste te beginnen: het is mij volstrekt onduidelijk hoe hij gekomen is tot de volgorde waarin hij de teksten vermeld. Allereerst presenteert hij een nummering van de zerken, die ruwweg de volgorde van de graven op de begraafplaats volgt: van (bij gebrek aan een noordpijl ga ik maar uit van de weergave op papier) rechtsboven naar linksonder. Het ware vervolgens logisch geweest de zerken gewoon van 1 tot en met 89 te behandelen, maar dat doet Becker niet. Hij begint met de oudste zerk die betrekking heeft op de familie Van den Bergh, de stichters van Unilever. Een verklaring hiervoor geeft hij niet. Bovendien staan een foto en de vertaling van de tekst op de rechterpagina, terwijl de genealogische gegevens en de noten op de overliggende linkerpagina staan. Nu weet ik wel dat het hier gaat om joodse graftekens, maar dat betekent mijns inziens niet dat ook de leesvolgorde moet worden aangepast aan de wijze waarop een hebreuws boek gelezen wordt. Overigens worden drie nummers niet beschreven, kennelijk omdat het hier fragmenten van zerken betreft.

Ernstiger vind ik echter de omissies op historisch terrein. Hoewel Becker historische informatie geeft met betrekking tot de begraafplaats, hangt een en ander toch wel te zeer in de lucht. Het ware wenselijk geweest wat meer te weten van de geschiedenis van de joden in Geffen. Het blijft nu bij een inconsistent en verbrokkeld geheel. De lezer moet zijn nieuwsgierigheid naar de geschiedenis van joods Geffen maar opzouten. Ook raakt Becker in zijn historisch exposé aan tal van zaken die niet verder uitgelegd worden. Zo schrijft hij over "de nakomelingen van joodse (dwang-)dopelingen tijdens de inquisitie in Eindhoven", zonder nader in te gaan op het hoe van deze dwangdopen. Omdat hij dit gegeven vervolgens weer gebruikt om aan te geven dat sommige vermeldingen in doopboeken wel erg joods aandoen - er worden namen genoemd als Mozes, Isaak en Aaron als ouders of dopelingen - lijkt het mij wenselijk dat hier hom of kuit gegeven was over deze "dwangdopen". En wat moeten wij met de mededeling dat het "bijzonder merkwaardig" is, dat 33 jaar voordat

er in 1797 in Geffen een schending van de joodse begraafplaats is gemeld, een soortgelijke gebeurtenis in Alkmaar plaatsvond. De lezer wordt hier een verband opgedrongen dat in het geheel niet bestaat.

Erger is mijns inziens dat Becker nogal speculatief te werk gaat. Hij suggereert dat iets mogelijk zus of zo geweest is door te verwijzen naar gebeurtenissen elders zonder ook maar enig bewijs te geven, dat een en ander zich ook op die manier heeft afgespeeld in de regio die hij beschrijft. Uit het feit dat in Middelburg (wanneer overigens?) twee joden werden verbrand en dat ons dergelijke berichten uit Brabant niet zijn overgeleverd concludeert hij bijvoorbeeld, dat de joden in Brabant de voorkeur gaven aan de doop.

Tenslotte weet ik niet wat ik aan moet met het stukje tekst op pagina 4 dat Becker als illustratie heeft opgenomen. Er staat: "No. 70. Maria de Weert bij versterff 1741. Eerke Jacobs ter Togte en haare vijf kinderen ten Erffregte 1693 uijt een stuck lands genaamd het Swart Land. Oost Roeloff van Hees, west het Smouse Kerkhoff, zuyd de wed. Jan ... van Tuyl, noord de wed. Peeter Aarts Willems." Het betreft hier een stuk land, waarvan de aanliggende landerijen worden opgesomd om de plaats ervan te bepalen. Het Smouse Kerkhoff is er daar één van. Maar deze tekst stamt kennelijk uit 1741, zodat de benoeming van de aanliggende terreinen ook uit dat jaar stamt. Het jaartal 1693 heeft, zo lijkt het, slechts te maken met een vererving van het Swarte Land in dat jaar. De vraag is nu of bij die vererving in 1693 het ten westen aanliggende terrein ook al het Smouse Kerkhoff genoemd werd. Ik zou dit, zonder harde bewijzen uit het jaar 1693 - Becker geeft die niet - niet durven beweren. De joodse begraafplaats is dus ontegenzeggelijk oud (in ieder geval 250 jaar), maar of ze al zo oud is als Becker beweert blijft vooralsnog de vraag.

Het Smouse Kerkhoff te Geffen is voor de genealoog waardevol door de vele informatie over de daar begraven personen. Voor de historicus is het op z'n zachtst gezegd een boek dat meer vragen oproept dan het beantwoord.

Jaap Hagedoorn